

Ὁ Νέος Ἐρωτόκριτος, ὕστατος πνευματικός ἀγώννας τοῦ Παντελῆ Πρεβελάκη

ΧΡΥΣΑ ΔΑΜΙΑΝΑΚΗ

Ἡ Κιβωτός

Ἔργο τῆς τελευταίας καί γονιμότερης πνευματικά περιόδου τῆς ζωῆς τοῦ Παντελῆ Πρεβελάκη εἶναι τὸ μακροσκελές ποίημα Ὁ Νέος Ἐρωτόκριτος, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ ἑννέα ἄσματα. Τὰ ἄσματα, πού προλογίζονται ἀπὸ μιά «Ἀφιέρωση» μέ τίτλο «Ὁ Ἐραστής τῆς Λευτεριάς», ὑποδιαιροῦνται σέ ἐνότητες, καί εἶναι τὰ ἀκόλουθα: «Τὸ Βασίλειο τοῦ Θεοῦ», «Ἡ Ἀρμονία τῶν Πλασμάτων», «Ἡ Μοίρα τῶν Ὀνητῶν», «Τὸ Κράτος τοῦ Ζόφου», «Οἱ Νύχτες τῶν Βασάνων», «Ὁ Πόνος τῶν Ἀθῶνων», «Ὁ Ἀμαρτωλός, ὁ Ἅγιος καί ὁ Ποιητής», «Ἡ Νεκρὴ Πολιτεία κι ὁ Γυρισμός» καί «Τοῦ Πεσόντος Ἀδάμ ἢ Ἀνάκλησις». Πρόκειται γιὰ ἓνα μεγαλόπνοο ποίημα, ἓνα ἔμμετρο δοξαστικό Μεγαλυνάριο. Οἱ τέσσερις χιλιάδες ἑξακόσιοι ἑβδομήντα δεκαπεντασύλλαβοι ὁμοιοκατάληκτοι στίχοι του θά μπορούσαν νά τὸ ἀναδείξουν ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ ἐκτενέστερα ἔπη τῆς σύγχρονης νεοελληνικῆς ποιήσης, μετὰ τὴν Ὀδύσεια τοῦ Καζαντζάκη μέ τούς τριάντα τρεῖς χιλιάδες τριακόσιους τριάντα τρεῖς ἱαμβικούς δεκαεφτασύλλαβους στίχους τῆς.

Τὸ λυρικό αὐτὸ ἔπος δείχνει ὅτι ὁ Πρεβελάκης δέν ὑστέρησε στὴν ἄθληση ἀπὸ τὸν «Γέροντά» του, ὅπως ἀποκαλοῦσε τὸν Καζαντζάκη, δικαίως ὁμως δέν υἱοθέτησε τὸ πνευματικὸ κήρυγμά του καί τοῦτο καταφαίνεται στὸν Νέο Ἐρωτόκριτο. Γιατί, ἂν ἡ Ὀδύσεια τοῦ νέου ἐπικού προτείνεται ὡς συνέχεια τῆς Ὀδύσειας τοῦ Ὀμήρου¹, προκειμένου νά αἰσθητοποιήσει τὸν μεγαλεπήβολο σκοπὸ τοῦ ποιητῆ τῆς, νά διερμηνεύσει τὴν ἀτομικὴ ὑπαρξιακὴ του περιπέ-

1. Νικόλαου Μαθιουδάκη, «Ποιητικοὶ Νεολογισμοὶ στὴν Ὀδύσεια τοῦ Νίκου Καζαντζάκη: Χιλιάδες ἀθησαύριστες λέξεις ἀναζητοῦν τὴν ταυτότητά τους», *Selected papers of the 10th International Conference of Greek Linguistics*, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, ἐπιμελ. Ζωὴ Γαβριηλίδου, Ἀγγελικὴ Εὐθυμίου, Εὐαγγελία Θωμαδάκη, Πηνελόπη Καμβάκη-Βουγιουκλῆ, Κομοτηνῆ 2012, σ. 905-917: Εἰσαγωγή, σ. 905. Ἡ πολυτιμότερη συμβολὴ στὴν καζαντζακικὴ Ὀδύσεια παραμένει τὸ δοκίμιο Ὁ Ποιητὴς καί τὸ Ποίημα τῆς Ὀδύσειας (Ἀθήνα, Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, 1961, πρώτη ἔκδοση), πού ὁ Πρεβελάκης ἄρχισε νά γράφει ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ «Γέροντά» του τὸ 1957, καί ὀλοκλήρωσε τὸν ἐπόμενο χρόνο. Μέ αὐτὸ δέν ὑποτιμοῦμε βέβαια ὅσα ἔχουν γραφτεῖ πρὶν καί μετὰ τὴ μελέτη αὐτῆ. Οἱ κρίσεις τοῦ Πρεβελάκη εἶναι ἀποσταγμάτα μακρὰς σπουδῆς καί ἀνεξάλειπτων βιωμάτων ἀπὸ μιά ἀδελφικὴ φιλία καί ἓναν περιπαθὴ διάλογο πού διήρκεσε τριάντα ἓνα χρόνια, καί μάλιστα συνεχίστηκε μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἐπικού τῆς νέας Ὀδύσειας, ὅπως ἐξομολογεῖται ὁ ἴδιος ὁ Πρεβελάκης. «Εἶστε ὁ μόνος ἄνθρωπος στὸν κόσμον πού μπορεῖ νά μέ κρίνει, καί πού ὁ λόγος του θά ἔχει ἀπάνω μου ἀνείπωτη ἀξία», ἔγραψε ὁ Καζαντζάκης στὸν Πρεβελάκη τὸ 1957, ὅταν ὁ τελευταῖος τοῦ ἀνακοίνωνε τὴν πρόθεσή του ν' ἀποτιμῆσει τὴν Ὀδύσεια: βλ. Παντελῆ Πρεβελάκη, *Τετρακόσια Γράμματα τοῦ Καζαντζάκη στὸν Πρεβελάκη*, Ἐκδόσεις Ε. Καζαντζάκη, Ἀθήνα 1984², σ. 718, ἐπιστολὴ 4ης Ἀπριλίου (βλ. ἐπίσης τὴν ἐπιστολὴ τῆς 12ης Φεβρουαρίου 1957).

τεια μέσα από τη δημιουργία του υπεράνθρωπου και Μονιά (κατά τη νιτσεϊκή έννοια), κυριευμένου από την ανταρσία του νου, την έξαψη του εγώ, και τόν «έρωτα για τη ζωή κάτω από τό σημείο του θανάτου»², *Ο Νέος Έρωτόκριτος* του Πρεβελάκη προσφέρεται ως καρπός δόκιμης πνευματικής άθλησης, και για τούτο ως έκχυση θείας έμπνευσης και δοξολογίας, μέ τόν ήρωά του Ρωτόκριτο νά διασώζει μέ τόν βίο και τίς πράξεις του τή μνήμη του μαρτυρίου και τής δόξας ενός όλόκληρου λαού, υπερβαίνοντας τήν ατομικότητά του, και έκτελώντας έτσι θέλημα Θεού³. Η αναφορά στόν Όμηρο και στόν Χριστό στό παρακάτω δίστιχο του *Νέου Έρωτόκριτου* άποκαλύπτει τήν πεποίθηση του Πρεβελάκη ότι τό χρίσμα του ποιητή, πού έλαβε από τόν άρχαίο έπικό, έξαγιαστήκε από τόν Λυτρωτή του κόσμου⁴. Ο πρώτος του χάρισε τό τάλαντο τής ποιητικής τέχνης, ο δεύτερος τόν φωτισμό του πνεύματος:

*Έβροντας κι άντρας, στ' όνειρο, διπλό άσπασμό μου δώσαν,
ό ένας παράδερνε τυφλός, τόν άλλο τόν σταυρώσαν.*⁵

Η Κιβωτός, όπως άποκαλούσε ο Πρεβελάκης τό στερνό τούτο ποίημα⁶, θά πλευσει έν πληρει συνειδήσει του δημιουργού της, αντίθετα προς τό σκαρί τής καζαντζακικής *Όδύσειας*⁷, για νά διαφυλάξει, ως έργο έθνικού συγγραφέα, τίς σεβάσμιες άξίες τής ζωής και τής χριστιανικής πίστης, ώστε νά καταστεί «σύναξη ψυχών» –καταφύγιο, όπου πολλές ψυχές θά άποζητήσουν τή λύτρωση– έκπληρώνοντας έτσι τήν παιδευτική άποστολή τής τέχνης⁸:

2. Παντελή Πρεβελάκη, *Δείχτες Πορείας. Δώδεκα Κείμενα*, Βιβλιοπωλείο τής Έστίας, Αθήνα 1985, σ. 181-233 («Η Όδύσεια του Νίκου Καζαντζάκη»), ιδιαίτ. σ. 215.

3. Στόν υπότιτλο «Ο τύπος του έθνικού συγγραφέα», του βιβλίου *Δείχτες Πορείας* (ό.π., σ. 132-133), ο Πρεβελάκης όρίζει τόν έθνικό συγγραφέα ως εκείνον πού «διαπιστώνει ότι τό κινούν αίτιον τής δράσης του είναι ο θαυμασμός και ή αγάπη πού του έμπνέει ή πατρίδα του». «Όταν ή «ένδιάθετη συγγραφική κλίση συμβαδίζει μέ τό καθήκον του πολίτη», τονίζει ο Πρεβελάκης, τότε ο συγγραφέας νομίζει ότι «έκτελεί θέλημα Θεού». (Η πλαγιογραφία του άριστοτελικού όρου κινούν αίτιον είναι του συγγραφέα).

4. Και δέν πρόκειται μόνο για τόν έξαγιασμό των αισθήσεων, πού άποζητούσε (κατά τή γνώμη μου) ο Όδυσσέας Έλύτης, αλλά για τόν άγιασμό τής ψυχής.

5. Παντελή Πρεβελάκη, *Ο Νέος Έρωτόκριτος. Ποίημα*, Βιβλιοπωλείο τής Έστίας, Αθήνα 1985³, (έφεξης: *Νέος Έρωτόκριτος*). Άσμα Στ': «Ο Πόνος των Άθώνων», ένότητα «Τό Νήμα τής Σωτηρίας», στίχ. 457-458.

6. Βλ. τήν προμετωπίδα από τή *Γένεση* (6, 14) πού ο ποιητής έθεσε στό ποίημά του: «Ποίησον ούν σεαυτώ κιβωτόν [...]».

7. Ο καζαντζακικός Όδυσσέας σκαρώνει ένα καράβι για νά μπει μέσα και νά άποχαιρητήσει τή γη μέ τή ματιά προσηλωμένη στην άβυσσο. Στην περίληψη τής *Όδύσειας* πού ο Καζαντζάκης στέλνει από τήν Αίγινα στόν Πρεβελάκη τό 1938, γράφει: «Ο Όδυσσέας προς τό τέλος τής περιπέτειάς του «φτάνει στην άκρα τής Αφρικής, στην αγαπημένη θάλασσα [...]. Σκαρώνει τό στερνό καράβι του, στενό, μικρό σά φέρετρο. Αποχαιρετά τή γη, φεύγει». Βλ. Παντελή Πρεβελάκη, *Τετρακόσια Γράμματα...*, ό.π., σ. 477-480.

8. Βλ. ύποσημ. 3.

9. Αυτό όμολογούν και τά παρακάτω δίστιχα. «Οί στίχοι, ως δείχνουν σκορπιστοί, μις ρίζας είναι κλάδοι, / έννιά φωτιές βυζαίνουε στόν ίδιο λύχνο λάδι». «Τώρα προσμένω τόν καλό και γνωστικό νά σκάψει, / νά λευτερώσει τήν πηγή πού θά τόν ξεδιψάσει»: *Ο Νέος Έρωτόκριτος*, «Αφιέρωση. Ο Έραστής τής Λευτεριάς», στίχ. 23-24, 29-30 αντίστοιχα.

Μετά ἀπ' τό νέο Κατακλυσμό, μιά Κιβωτό ἀπομένει,
τό Ποίημα, σύναξη ψυχῶν, στή γῆ τήν οἰκουμένη.¹⁰

Πράγματι, Ὁ Νέος Ἐρωτόκριτος θά διατρανώσει τήν ἀκλόνητη πίστη τοῦ ποιητῆ στίς ἀξίες τοῦ γένους καί τῆς Ὁρθοδοξίας, πού τόν προφύλαξαν ἀπό τόν ἀτομικισμό τῆς Δύσης καί «τόν ξένο χρόνο»¹¹ (ἀπό τά ὁποῖα εἶχε μειανθεῖ ἠθελημένα ὁ Καζαντζάκης), καθιστώντας τόν ἄξιο νά δείξει δρόμους λύτρωσης στόν σύγχρονο ἄνθρωπο τῆς ὑπαρξιακῆς ἀγωνίας καί ἀποστασίας ἀπό τόν Θεό¹².

Μύθος καί Νόημα τοῦ Νέου Ἐρωτόκριτου

Ὁ καθαρός λυρικός λόγος τοῦ Νέου Ἐρωτόκριτου ἀποτελεῖ τό ταμεῖο τῶν αἰσθητῶν καί πνευματικῶν βιωμάτων πού ἀξιώθηκε ὁ ποιητής κατά τή μακρόχρονη λογοτεχνική πορεία του καί ἀναγνωρίζεται ὡς ἡ ὁλοκλήρωση τῆς κατάκτησης τοῦ γλωσσικοῦ ὄργανου του. Τό περιεχόμενό του ὅμως δέν ἐξαντλεῖται στίς θείες ἐκλάμψεις πού καθήλωσαν τό πνεῦμα τοῦ δημιουργοῦ του, ἀλλά προβάλλεται καί ὡς ἡ διαλεκτική σχέση πρὸς τόν καιρό καί τόν τόπο του, –τό μεταφυσικό κενό πού γέννησε ἡ «ἀρρώστια τοῦ 20οῦ αἰώνα», ὅπως ἀποκαλοῦσε τήν ἀπιστία¹³, καί τή στέρηση τῆς Ἐλευθερίας πού ἐπέφερε ἡ δικτατορία στήν Ἑλλάδα (1967-1974).

Εἶναι γνωστό ὅτι ὁ Πρεβελάκης συνέθεσε τόν Νέο Ἐρωτόκριτο κατά τήν περίοδο τῆς ἐπάρατης δικτατορίας. Τότε συνέλαβε καί τό μυθιστόρημα *Ἡ Ἀντίστροφη Μέτρηση*, ἡ πρώτη ἔκδοση τοῦ ὁποῖου τό 1969 ἦταν κρυφή, ἐνῶ ἡ δευτέρα τοῦ 1974 κυκλοφόρησε ἀπό τίς ἐκδόσεις τῆς Ἑστίας. Ἔτσι, μετά τήν *Ἀντίστροφη Μέτρηση*, ἄρχισε τόν Φεβρουάριο τοῦ 1971 νά συνθέτει τόν Νέο Ἐρωτόκριτο, τόν ὁποῖο συνέχισε νά γράφει καί μετά τήν ἀποκατάσταση τῆς Δημοκρατίας. Τό ποίημα γνώρισε τρεῖς ἐκδόσεις: τήν πρώτη τοῦ 1973 καί τή

10. Νέος Ἐρωτόκριτος, Ἄσμα Θ': «Τοῦ Πεσόντος Ἀδάμ ἡ Ἀνάκληση»: δευτέρα καί τελευταία ἐνότητα, «Λύτρωση καί τό Δοξαστικό», στίχ. 297-298. Τά πλάγια γράμματα εἶναι τοῦ ποιητῆ.

11. Παντελή Πρεβελάκη, *Δεῖχτες Πορείας*, ὁ.π., σ. 32, σημ. 1 (γιά τόν «ξένο χρόνο» στήν ἐλληνική γλώσσα), σ. 143-144 (Μίασμα ἀπό ξένους κόσμους).

12. Στίς μελέτες τῆς κριτικῆς γιά τήν ὑπαρξιακή ἀγωνία καί τίς ἐπιλογές τοῦ συγγραφέα, βλ. *Ἡ Νεοελληνική Κριτική γιά τόν Παντελή Πρεβελάκη*, Τετράδιο «Εὐθύνης», 9, Ἀθήνα 1979, καί *Νέα Ἑστία*, «Αφιέρωμα στόν Παντελή Πρεβελάκη», Χριστοῦγεννα 1986, τόμ. 119, τχ. 1427. Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ Πρεβελάκης πραγματεύτηκε τήν ἠθική καί πνευματική πτώση τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου στίς μυθιστορηματικές καί δραματικές τριλογίες του, ὅπου μελέτησε ὅσο λίγοι Ἕλληνες συγγραφεῖς τήν παρακμή τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ καί τήν τραγικότητα τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου νά ζεῖ στό μεταφυσικό κενό πού γέννησε ἡ ἀπιστία του. Οἱ ἀπαντήσεις πού ἔδωσε σέ τούτα τά θέματα, τά ὁποῖα τοποθετοῦν τό ἔργο του στήν αἰχμή τῶν σημερινῶν κοινωνικῶν προβλημάτων, ἀλλά χαρίζουν καί κάθαρση, δέν ἔχουν ἀξιοποιηθεῖ, κατά τή γνώμη μου, ἀπό τή σύγχρονη ἐλληνική διανόηση.

13. Ἡ ἀδιάκοπη ἐνασχόληση τοῦ Πρεβελάκη μέ τήν ἰδέα τοῦ ἔκπτωτου ἀνθρώπου τοῦ 20οῦ αἰώνα ἔχει τήν ἀρχή της στήν θεατρική τριλογία τοῦ *Τό Ἱερό Σφάγιο* (1952), *Τά χέρια τοῦ ζωντανοῦ Θεοῦ* (1955) καί τόν *Λάζαρο* (1954): βλ. Μαίρη Βοσταντζή, *Τό θέατρο τοῦ Παντελή Πρεβελάκη*, Οἱ Ἐκδόσεις τῶν Φίλων, Ἀθήνα 1985.

δεύτερη του 1978 πού ήταν έκτός έμπορίου, ενώ τήν τρίτη και ολοκληρωμένη έκδοση εξέδωσε ή Έστία τό 1985, έναν χρόνο πρίν τήν κοίμηση του ποιητή.

Τά πρόσωπα του έργου είναι δύο, ό Ρωτόκριτος και ή Άρετούσα, αλλά ό άναγνώστης διακρίνει συχνά και τή φωνή του Ποιητή νά συνοδεύει τούς ήρωές του πού συμπάσχουν ώς τόν τελικό θρίαμβο. Ό Ρωτόκριτος είναι ό έραστής τής Έλευθερίας, προσωποποιημένης στή μορφή τής Άρετούσας. Η Άρετούσα του Πρεβελάκη δέν είναι ή έναρτη κόρη πού εμφανίζεται στόν *Έρωτόκριτο* του Βιτσέντζου Κορνάρου, αλλά ή Ίδέα τής Έλευθερίας, ή όποία, ώς κορυφαία τών ήθικών και πνευματικών άξιών, λυτρώνει τόν άνθρωπο όχι μόνο από τήν τυραννική δουλεία, αλλά και από τήν ύπαρξιακή: τή δουλεία τών παθών.

Γιά χάρη τής Άρετούσας-Έλευθερίας ό Ρωτόκριτος θά πάθει και θά μάθει, ώς όδοιπόρος του βίου πού έχει επίγνωση του προορισμού του, γιατί έχει έκλάβει τήν φιλοπατρία και τήν αγάπη γιά τήν ήθική Έλευθερία ώς πνευματική άφιέρωση, και ώς κορύφωμα τής ανθρωποσύνης του. Και ξέρει καλά, ώς άδούλωτη ψυχή πού είναι, ότι ή ζωή καταξιώνεται μονάχα μέσα στή λευτεριά, αυτή γιά τήν όποία θυσιάζονταν οι σύγχρονοι του ποιητή αγωνιστές, αλλά και οι παλαιότεροι ήρωες και μάρτυρες τής Κρήτης, τής «θεικιάς κι όλη αίματα» Πατρίδας¹⁴, κατά τόν Σολωμό στόν *Κρητικό* του νησιού «π' άντρείας φωτιά τό ανάβει»¹⁵, κατά τόν Πρεβελάκη στόν *Νέο Έρωτόκριτο*.

Ό έρωτας τής λευτεριάς ύπαγορεύει, κατά κοινή όμολογία, τίς πράξεις τών Κρητικών. Είτε μέ τίς θυσίες τους γιά τήν πατρίδα, είτε μέ τά μαρτύριά τους γιά τήν πίστη, οι Κρητικοί έδειξαν πάντα ότι ξέρουν νά προασπίζονται μέ τή ζωή τους τίς αιώνιες άξίες. Νά ακολουθήσει τό παράδειγμα τους¹⁶, εκχύνοντας τόν πόθο του γιά έθνική και ήθική έλευθερία στόν ποιητικό λόγο, ό Πρεβελάκης τό είχε νιώσει ώς ήθικό χρέος άπέναντι στό μαρτυρικό νησί του. Στή «Λογοδοσία Κρητικού συγγραφέα στους συμπατριώτες του», πού έκανε στά Χανιά τό 1981, όμολογούσε: «Σέ μίαν ύστατη άπόπειρα νά έξοφλήσω τό χρέος μου προς τήν Κρήτη, πήρα νά γράφω [...] ένα μακρό ποίημα μέ τόν τίτλο *Ό Νέος Έρωτόκριτος*»¹⁷.

Άλλά –γιά νά θυμηθούμε και τίς άποφράδες μέρες πού έζησε ό Κρητικός ποιητής, ώς μέλος του έθνικού συνόλου, τότε πού συνέθετε τό ποίημά του–, ποιός άμφισβητεί ότι δέν θά συγκλονίστηκε, καθώς τόσοι Άθηναίοι, όταν θά είδε στό Πολυτεχνείο τή λέξη ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ, γραμμένη στόν τοίχο μέ μεγάλα κεφαλαία γράμματα, από τούς άτρομους εκείνους φοιτητές τής ήρωικής έξέγερσης του 1973 κατά τής δικτατορίας;

14. Στίχος από τόν *Κρητικό* του Σολωμού: «Κι' έφωναζα: "ώ θεικιά κι όλη αίματα Πατρίδα!"»

15. Ό *Νέος Έρωτόκριτος*, Άσμα Η': «Η Νεκρή Πολιτεία και ό Γυρισμός», ένότητα «Ό Γυρισμός»: Πόθος και τόλμη, άρμενιστής καιρός και νέο καράβι / πίσω μέ φέρνουν στό νησί π' άντρείας φωτιά τό ανάβει» (στίχ. 411-412).

16. Παντελή Πρεβελάκη, *Δείχτες Πορείας*, ό.π., σ. 67-82 (Μνημόσυνο στους Ήρωες και τούς Μάρτυρες του Μεγάλου Σηκωμού του '66), σ. 92-93 (Ό Μύθος τής Κρήτης).

17. Παντελή Πρεβελάκη, *Δείχτες Πορείας*, ό.π., σ. 145.

Ὁ ἠθικός διαλογισμός τοῦ Ρωτόκριτου

Τὴν ἐξορία καὶ τὸν θάνατο τῆς Ἐλευθερίας ἀπὸ τοὺς δικτάτορες, ἀλλὰ καὶ θεμελιακῶν ἀνθρωπίνων ἀξιών –ὅπως τῆς κοινωνικῆς Δικαιοσύνης καὶ τῆς Ἐλευθερίας τῆς ἔκφρασης–, φανερώνουν ἀρκετοὶ στίχοι τοῦ ποιήματος, ἰδιαίτερα ὅμως τὸ «Γράμμα τῆς Ἀρετοῦσας ἀπὸ τὴν Ἐξορία», στὸ ὁποῖο ἡ Ἀρετούσα ἀποχαιρετᾷ τὸν περιπαθῆ ἔραστή της Ρωτόκριτο, λίγο πρὶν τὸν πρόσκαιρο θάνατό της:

*Ἄραγε ξόρισαν πολλές πρωτότερα ἀπὸ μένα;
Καί τί ἔχουν νά στορίσουνε γι' αὐτές τὰ περασμένα;*¹⁸

*Ἄ, πόσοι δίκαιοι θά δοῦν ταχιά νά τοὺς χτυπήσει
τ' ἄδικο, κι ἀπ' τὸν πόνο τους νά σκοτεινιάσει ἡ χτίση!*¹⁹

*Ἐγώ, νά μ' ἀγρυπνήσουνε, φίλους σέ τόπο ξένο
δέν ἔχω, ἐδῶ πού κείτομαι, μήδε καὶ περιμένω.*²⁰

*Μ' ἄν πεθαμένη ἐσύ μέ βρεῖς, σκύψε νά μοῦ μιλήσεις,
ξέρεις ἀπὸ τὰ χεῖλη μου ποῖό λόγο θά γρικήσεις.*²¹

Μέ τὸν οἶστρο τῆς Ἐλευθερίας νά ἐλαύνει τὸ πνεῦμα του, ὁ Ρωτόκριτος θά κατέβει στὸν σκοτεινὸ Ἄδη ἀναζητώντας τὸν λάζο τοῦ ἡλίου, τὴν μάχαιρα τοῦ πνεύματος, πού κατὰ τὸν Παῦλο εἶναι ὁ σωτήριος Λόγος τοῦ Θεοῦ²². Ἡ εἴσοδος του στὸν Κάτω Κόσμο καὶ τὰ ἐκούσια πάθη του θά τὸν ὀδηγήσουν τελικὰ στὴ σωτηρία, –καθὼς τὸν Δάντη ἡ ὀδυνηρὴ ἀλλὰ διδακτικὴ κάθοδος του στὴν Κόλαση, πού ὑποβάλλεται μέ τὴν ἀλληγορικὴ εἰκόνα τοῦ σκοτεινοῦ καὶ ἄγριου δάσους (selva selvaggia), τὴν ὁποία βρίσκουμε καὶ στὸν *Νέο Ἐρωτόκριτο*²³. Τίς

18. Ὁ *Νέος Ἐρωτόκριτος*, Ἄσμα Στ': «Ὁ Πόνος τῶν Ἀθῶνων», στίχ. 345-346.

19. Ὁ *Νέος Ἐρωτόκριτος*, Ἄσμα Στ': «Ὁ Πόνος τῶν Ἀθῶνων», στίχ. 347-348 («ταχιά», λέξη τῆς κρητικῆς διαλέκτου =αὔριο).

20. Ὁ *Νέος Ἐρωτόκριτος*, Ἄσμα Στ': «Ὁ Πόνος τῶν Ἀθῶνων», στίχ. 375-376.

21. Ὁ *Νέος Ἐρωτόκριτος*, Ἄσμα Στ': «Ὁ Πόνος τῶν Ἀθῶνων», στίχ. 377-378.

22. *Ἐβρ*, 4, 12: «Ζῶν γάρ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ἐνεργῆς καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον καὶ διϊκνούμενος ἄκρι μερισμοῦ ψυχῆς τε καὶ πνεύματος, ἀρμῶν τε καὶ μυελῶν, καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐνοπιῶν καρδίας [...].»

23. Ὁ Ρωτόκριτος ὑφίσταται ἠθελημένα τίς δοκιμασίες τοῦ Ἄδη, μελετώντας ἐκείνους πού ἔχουν ἐκπέσει ἀπὸ τὴν Θεῖα Χάρη, καθὼς ὁ Δάντης εἰσέρχεται ἐκούσια στὸν Ἄδη (πρῶτο Ἄσμα, Inferno) προκειμένου νά διδαχθεῖ ἀπὸ τὴν κάθοδο αὐτὴ (βλέποντας τοὺς κριματισμένους ἀπὸ τὰ τρία θανάσιμα ἁμαρτήματα, τὴν ὑποδούλωση στὴ σαρκικὴ ἡδονή, τὴν ὑπεροψία καὶ τὴν ἀπληστία) καὶ νά ἀποζητήσῃ τὴν ὁδὸ τῆς ἐν Χριστῷ σωτηρίας. Τὰ φοβερά συναισθήματά του στὴ θεὰ τῆς Κόλασης δηλώνουν οἱ πρῶτοι ἐνδεκασύλλαβοι τοῦ ὁμώνυμου Κάντο: «Ah quando a dir qual era e cosa dura / esta selva selvaggia e aspra e forte, / che nel pensier rinova la paura!» (Inferno, canto I, στίχ. 4-6). Βλ. Dante Alighieri, *La Divina Commedia*, ἐπιμ. Natalino Sapegno, τόμ. Α, Inferno, La Nuova Italia, Φλωρεντία 19724, σ. 4-5. Τὴν ἐπίδραση τῆς *Θείας Κωμωδίας*, πού διαβλέπω στὸν Νέο Ἐρωτόκριτο, θά πραγματευθῶ σὲ μελλοντικὴ μελέτη.

ιδέες αυτές αισθητοποιούν τά ακόλουθα δίστιχα από τό «Κράτος του Ζόφου» καί τίς «Νύχτες τῶν Βασάνων»:

*Ὅψές τή νύχτα σκόνταψα στό χέρι τοῦ Θανάτου
καί πάνω μου ἴσκιο παγερό μου ῥιξε τ' ἄγγιγμά του.²⁴*

*Ἀγρίμια καί δαιμονικά μέ ἀφήναν νά περάσω,
ἡ Κόρη ἄν δέν ἐστέναζε στή σκοτεινιά στό δάσο.²⁵*

*Τρέμοντας, στά τετράσκαλα τοῦ Ἄδη τό πόδι βάνω,
πέτρα χτυπῶ μέ σίδερο καί μπλάβη φέξη βγάνω.²⁶*

*Ἐδῶ ἔναι ἐρμιά μέσ στήν ἐρμιά κι Ἄδης μέσα στόν Ἄδη,
τόν μαῦρο λάκκο ὁ Δαίμονας τόν ἔχει ἀπό μοιράδι.²⁷*

*Τέτοιο σκοτάδι νά κοπεῖ θέλει θεϊκό μαχαίρι,
μά ὁ λάζος τοῦ ἡλίου πού ζητῶ δέν πιάνεται ἀπό χέρι.²⁸*

Ἀπό τήν «Νεκρή Πολιτεία», –τήν καθημαγμένη πατρίδα πού βρίσκει ὁ Ρωτόκριτος, ὅταν ἐπιστρέφει ἀπό τό Κράτος τοῦ Ζόφου, τῶν σκιῶν καί τοῦ ὀλέθρου–, γράφει στήν Ἀρετούσα πού εἶναι ἤδη νεκρή ἀπό τό χέρι τῶν τυράννων:

*Δέν ξέρω ἄν ζεῖς ἢ πέθανες, γραφή νά στείλω ἢ τάμα,
ἀλαργοσύνη καί σιωπή σάν Παναγιά σέ κάμα.²⁹*

*Πάθη κι ἄν ἔσυρα πολλά, καινούργια θά τραβήξω,
σέ πιά μεγάλη μοναξιά μέλλεται νά βουτήξω.³⁰*

*Κι ἄν μ' ἀπολείψει ἡ δύναμη, θά γείρω νά πεθάνω
μέ μόνη τοῦ ἡλίου τή σπλαχνιά στά γόνατά μου ἀπάνω.³¹*

Ἐξόν ἄν στέρξει ὁ Πλάστης μας τό θάμα του νά κάμει

24. Ὁ Νέος Ἐρωτόκριτος, Ἄσμα Δ': «Τό Κράτος τοῦ Ζόφου», στίχ. 3-4.

25. Ὁ Νέος Ἐρωτόκριτος, Ἄσμα Δ': «Τό Κράτος τοῦ Ζόφου», στίχ. 11-12.

26. Ὁ Νέος Ἐρωτόκριτος, Ἄσμα Ε': «Οἱ Νύχτες τῶν Βασάνων», ἐνότητα «Ἡ Φυλακή», στίχ. 13-14.

27. Ὁ Νέος Ἐρωτόκριτος, Ἄσμα Ε': «Οἱ Νύχτες τῶν Βασάνων», ἐνότητα «Ἡ Φυλακή», στίχ. 15-16.

28. Ὁ Νέος Ἐρωτόκριτος, Ἄσμα Ε': «Οἱ Νύχτες τῶν Βασάνων», ἐνότητα «Ἡ Φυλακή», στίχ. 17-18.

29. Ὁ Νέος Ἐρωτόκριτος, Ἄσμα Η': «Ἡ Νεκρή Πολιτεία καί ὁ Γυρισμός», ἐνότητα «Ἡ Νεκρή Πολιτεία (Γράμμα τοῦ Ρωτόκριτου στήν Ἀρετούσα)», στίχ. 301-302.

30. Ὁ Νέος Ἐρωτόκριτος, Ἄσμα Η': «Ἡ Νεκρή Πολιτεία καί ὁ Γυρισμός», ἐνότητα ὁ.π., στίχ. 281-282.

31. Ὁ Νέος Ἐρωτόκριτος, Ἄσμα Η': «Ἡ Νεκρή Πολιτεία καί ὁ Γυρισμός», ἐνότητα ὁ.π., στίχ. 293-294.

προτοῦ βουλιάξει ἡ πλάση του στής νύχτας τό κατράμι.³²

Ἐχοντας ἐπίγνωση τοῦ θείου νόμου πού ἐμφωλεῖ στήν ἀνθρώπινη ψυχή, ἀλλά πραγματώνεται στή ζωή διά σκληρῶν δοκιμασιῶν καί βασάνων, καθώς μαρτυρᾷ ἡ ζωή τῶν ἡρώων καί τῶν ἀγίων τῆς πίστεως, «[...] ὅτι διά πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τήν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ»³³, ἡ πορεία τοῦ Ρωτόκριτου διέρχεται πολλά στάδια δοκιμασιῶν, πρὶν κατακτήσει τή σωτήρια: ἀπό τίς φυλακές τοῦ Ἄδη γιά χάρη τῆς Ἐλευθερίας, ὡς τήν ἀποκαρδίωση καί τήν ἀπομόνωση μπρός στό θέαμα τῆς κατακερματισμένης εἰκόνας τῆς Πατρίδας πού βρίσκει στόν γυρισμό του. Τά νοερά μαρτύρια συνειδήσεως πού ἔζησε ἐνδυνάμωσαν ὅμως τό φρόνημά του καί κραταίωσαν τήν πίστη του, δικαιώνοντας τόν στέφανο τοῦ ἀγώνα του, ὕστατο πνευματικό ἀγώνα τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητή, προσφέροντάς του τό «Νῆμα τῆς Σωτηρίας». Τό νόημα τοῦτο φανερώνουν δύο χαρακτηριστικά δίστιχα ἀπό τήν ὁμότιτλη ἐνότητα:

*Ποιός τό ἴλιψε στή φυλακή νά τρέχει μιά ἅγια βρύση
καί σάν πηγῆ τοῦ Σιλῶαμ νά μέ ξαναγεννήσει;³⁴*

*Κι ὅπου θαμμένο μ' εἶχανε σ' ἀραχνιασμένο μνήμα,
νά μου πετάξει ὁ οὐρανός τῆς σωτηρίας τό νῆμα;³⁵*

Ὁ θρίαμβος τῆς ἔνωσης τοῦ Ποιητή-Ρωτόκριτου μέ τήν οὐράνια Ἐλευθερία θά συντελεσθεῖ στό τελευταῖο Ἄσμα «Τοῦ Πεσόντος Ἀδάμ ἡ Ἀνάκλησις». Τή συνταρακτική στιγμή, λίγο πρὶν τή μετάστασή του στήν ἀληθινή καί αἰώνια Ζωή, ἡ πύρινη φλόγα τῆς Ἐλευθερίας, καθώς φῶς θείας Μεταμόρφωσης, θά καταυγάσει τό πνεῦμα του ἐλευθερώνοντάς το ἀπό τήν καταδυναστευση τοῦ φθαρτοῦ κόσμου. «Ἡ Λύτρωση καί τό Δοξαστικό» πού ἀκολουθοῦν, κορυφώνουν τήν εὐχαριστήρια δοξολογία τοῦ ποιητή στόν Πλάστη του καί δικαιώνουν τήν πίστη του στίς πνευματικές ἀξίες τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς:

*Ἀκούω τή σάλπιγγα! Ξυπνᾷ θεότητα μεγάλη!
Μές ἀπ' τά μάτια μου περνᾷ πρὶν ἀναβλέψουν ἄλλοι.³⁶*

*Ἀπό τά νέφη, ποιά βουλή Θεοῦ τήν κατεβάζει,
καί γιατί γύρω της καπνός γαλάζιος εὐωδιάζει;³⁷*

32. Ὁ Νέος Ἐρωτόκριτος, Ἄσμα Η': «Ἡ Νεκρή Πολιτεία καί ὁ Γυρισμός», ἐνότητα ὁ.π., στίχ. 295-296.

33. Πρξ 14, 22: «[...] ἐπιστηρίζοντες τάς ψυχάς τῶν μαθητῶν, παρακαλοῦντες ἐμμένειν τῇ πίστει, καί ὅτι διά πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τήν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ».

34. Ὁ Νέος Ἐρωτόκριτος, Ἄσμα Στ': «Ὁ Πόνος τῶν Ἀθῶων», ἐνότητα «Τό Νῆμα τῆς Σωτηρίας», στίχ. 435-436.

35. Ὁ Νέος Ἐρωτόκριτος, Ἄσμα Στ': «Ὁ Πόνος τῶν Ἀθῶων», ἐνότητα ὁ.π., στίχ. 437-438.

36. Ὁ Νέος Ἐρωτόκριτος, Ἄσμα Θ': «Τοῦ Πεσόντος Ἀδάμ ἡ Ἀνάκλησις», ἐνότητα «Ἡ Λύτρωση καί Δοξαστικό», στίχ. 249-250.

37. Ὁ Νέος Ἐρωτόκριτος, Ἄσμα Θ': «Τοῦ Πεσόντος Ἀδάμ ἡ Ἀνάκλησις», ἐνότητα ὁ.π., στίχ. 251-252.

*Ἄμωμη, θεοπρόβλητη καὶ ζωηφόρα εἰκόνα,
τά κάλλη τῆς τῆν πρώτη Ἀρχῆ τοῦ κόσμου φανερώνα.³⁸*

*«Ω ΛΕΥΤΕΡΙΑ!» τῆς ἔκραξα, καὶ μονομιᾶς τῆν εἶδα
στά μάτια τῶν συντρόφων μου ν' ἀστράφτει σά λεπίδα.³⁹*

*Δόξα σου Κύριε! Δόξα σου, Πανάγαθε καὶ Δίκαιε!
Προτοῦ γυρίσω μέσ στη γῆ, τό ἄφθαρτο φῶς μέ βρήκε.⁴⁰*

Τό ἐκ τῶν αἰσθήσεων φῶς, ὡς εἶδωλο τοῦ νοητοῦ φωτός, δίνει τώρα τή θέση του στό ἴλαρό φῶς τῆς ἁγίας δόξης. Ὁ Ποιητής, ὡς Πρόσωπο ἀνακαινισμένο ἀπό τή Θεία Χάρη πού εἴλκυσαν οἱ δοκιμασίες του, διακηρύττει τήν πίστη του ὄχι μόνο στήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ἀλλά στή σωτηρία τῆς διὰ τῆς Ἀγάπης πρὸς τόν Θεό, τόν δημιουργό τῆς Ἐλευθερίας. Ἡ Ἐλευθερία τοῦ Προσώπου κατὰ τήν ὀρθόδοξη πατερική παράδοση συνίσταται στήν ἀγαπητική σχέση (ἢ «σχέση ἀγαπήσεως») μέ τόν Θεό, καί εἶναι ἡ μόνη πραγματική Ἐλευθερία, ἡ κατὰ φύση πραγματικότητα τοῦ ἀνθρώπου ὡς Προσώπου, ὡς εἰκόνας δηλαδή τοῦ Θεοῦ⁴¹.

Αὐτό εἶναι τό κύριο νόημα τοῦ ποιήματος καί ὁ ἀπώτερος σκοπός τῆς συγγραφῆς του: ἐκλαμβάνοντας μορφή ἐξομολογητική καί κατόπιν δοξαστική, ἀποβαίνει λυτρωτικό γιά τόν δημιουργό του καί διδακτικό γιά τόν ἀναγνώστη του. Πράγματι, στόν *Νέο Ἐρωτόκριτο* ὁ ποιητής ἐνδύεται τήν πνευματική πανοπλία του, ἐκείνη πού τό ἔργο του, ὁ ἀσκητικός βίος (κυρίως στά τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του), καί ἡ ἀκλόνητη πίστη του στόν Θεό ἔχουν χαλκεύσει, «πρὸς τό δύνασθαι [...] στήναι πρὸς τάς μεθοδεῖας τοῦ διαβόλου», κατὰ τόν λόγο τοῦ Παύλου (*Ἐφ* 6, 11). Καί ὁ διάβολος δέν ἦταν μόνο τό βδελυρό κράτος τῆς δικτατορίας, ἀλλά ἡ ἀδιάλειπτη ἠθική πτώση τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἔκπτωση τῶν πατροπαράδοτων πνευματικῶν ἀξιών, ἀκόμα καί ἡ κενοδοξία καί ἡ ἔπαρση τῶν διανοουμένων, πού μπορεῖ νά καθελώσῃ στή γῆ τή ζωὴ τους, μετατρέποντάς τιν σέ ἐπίγειο Ἄδη. Ὁ λογισμός «θέλω νά κατακτήσω τήν ταπείνωση», πού μοῦ εἶχε ξομολογηθεῖ ὁ Πρεβελάκης σέ κάποια συνάντησή μας, λίγα χρόνια

38. Ὁ *Νέος Ἐρωτόκριτος*, Ἄσμα Θ': «Τοῦ Πεσόντος Ἀδάμ ἡ Ἀνάκλησις», ἐνότητα ὀ.π., στίχ. 291-292.

39. Ὁ *Νέος Ἐρωτόκριτος*, Ἄσμα Θ': «Τοῦ Πεσόντος Ἀδάμ ἡ Ἀνάκλησις», ἐνότητα ὀ.π., στίχ. 293-294. Ἀνακαλῶ στή μνήμη μου τό περιστατικό ὅταν πρωτοδιάβασα τό δίστιχο αὐτό καί σκέφτηκα ὅτι ὁ ποιητής, ἀνάμεσα στούς συντρόφους του, θά εἶχε αἰσθανθεῖ τήν παρουσία τῶν μαρτύρων τοῦ Ἀρκαδιοῦ. Τοῦ ἐκμυστηρεύτηκα τήν ἰδέα αὐτή καί τότε ὁ εὐλογημένος Δάσκαλος ἔνευσε καταφατικά, γέροντας στοχαστικά τό κεφάλι καί μένοντας λίγη ὥρα σκυφτός, σάν νά ἦταν παραδομένος σέ ὄραμα ἢ σέ ἐνδόμυχο διάλογο. Πρβλ. τούς στίχους ἀπό τόν *Κρητικό* τοῦ Σολωμοῦ: «Μά τούς συντρόφους πόπεσαν στήν Κρήτη πολεμώντας, / Μά τήν ψυχὴ πού μ' ἔκαψε τόν κόσμο ἀπαρατώντας / (Λάλησε, Σάλπιγγα! κί ἐγὼ τό σάβανο τινάζω, / Καί σχίζω δρόμο καί τς ἀχνούς ἀναστημένους κράζω».

40. Ὁ *Νέος Ἐρωτόκριτος*, Ἄσμα Θ': «Τοῦ Πεσόντος Ἀδάμ ἡ Ἀνάκλησις», ἐνότητα ὀ.π., στίχ. 307-308.

41. Βλ. Ἱερόθεου, Μητροπολίτου Ναυπάκτου καί Ἁγίου Βλασίου, *Τό Πρόσωπο στήν Ὀρθόδοξη Παράδοση*, Ἱερά Μονή Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου (Πελαγίας), Λιβαδεῖα 2005⁴.

πρίν τήν έκδημίά του, ἀποκαλύπτει τό σημαντικό καί ὕστατο τοῦτο στάδιο τοῦ πνευματικοῦ ἀγώνα του: τόν πόθο του νά λυτρωθεῖ, ὄχι ἀγωνιζόμενος μέ τίς λέξεις, καθώς ἔκανε ὁ Καζαντζάκης, ἀλλά ἐπικαλούμενος διά τῶν λέξεων τήν ἀποκάλυψη *Θείων Ἀληθειῶν* πού θά τόν λύτρωναν, ὅπως φανερώνει τό ἀκόλουθο δίστιχο:

*Ὄνόματα καί πράματα ποθῶ, μισῶ τά λόγια,
σπηλιές, πηγάδια ἀναζητῶ, ν' ἀκούω βοήν ὑπόγεια.⁴²*

Ἡ μυστική ἔννοια τῶν ὀνομάτων

Θά μπορούσαμε, ἐπομένως, νά πούμε ὅτι στόν *Νέο Ἐρωτόκριτο* ἡ γλώσσα συνιστᾷ τόν ρητό λόγο τῆς ἔνθεης ψυχῆς τοῦ ποιητῆ καί τήν ἐνσάρκωση τῆς πνευματικῆς του ἄσκησης. Ἡ ἰδέα ὑποβάλλεται ἀπό τόν ἴδιο τόν δημιουργό στά ἀκόλουθα δίστιχα τῆς ἐνότητας «Ὁ Ποιητής», ὅπου ἀποκαλεῖ τή γλώσσα του κιβωτό θείων καί ἀληθῶν ρημάτων, ἀποκάλυψη τῆς θείας χάριτος:

*Στήν κιβωτό τῆς μοναξιᾶς, πού γαληνᾶ ἀρμενίζει
ὁ νοῦς [μου] ἀπερηφάνευτα στό θεῖο τό λόγο χτίζει.⁴³*

*Βρήκα κείνο πού γύρευα, τή ριζιμιᾶ τή λέξη,
στή σκίζα τοῦ μεσονυχτιοῦ, στοῦ καντηλιοῦ τή φέξη.⁴⁴*

*Σέ δεκαπέντε συλλαβές βάνω τοῦ Θεοῦ τή χάρη,
τέσσερις ἄκριες μαντηλιοῦ καί μέσα τό λογάρι.⁴⁵*

*Τραγοῦδι! Ἐσύ μου χάρισες τό πρῶτο ἀπ' τά ἐλέη,
ὅταν ξανάβρα ἀπό Θεοῦ τό λόγο πού μέ καίει.⁴⁶*

Ὁ ποιητής θά ἀντλήσει ἔμπνευση ἀπό τήν κρητική αἰσθαντικότητα, πού ἐνσαρκώνεται στή λαϊκή γλώσσα⁴⁷, ἀνακτώντας τή χαμένη ἀρμονία τῆς συστοι-

42. Ὁ *Νέος Ἐρωτόκριτος*, Ἄσμα Θ': «Τοῦ Πεσόντος Ἀδάμ ἡ Ἀνάκλησις», ἐνότητα ὀ.π., στίχ. 195-196.

43. Ὁ *Νέος Ἐρωτόκριτος*, Ἄσμα Θ': «Τοῦ Πεσόντος Ἀδάμ ἡ Ἀνάκλησις», ἐνότητα ὀ.π., στίχ. 99-100. Στόν δεῦτερο στίχο ὁ ποιητής μιλά σέ τρίτο πρόσωπο: «ὁ νοῦς του ἀπερηφάνευτα στό θεῖο τό λόγο χτίζει».

44. Ὁ *Νέος Ἐρωτόκριτος*, Ἄσμα Ζ': «Ὁ Ἀμαρτωλός, Ὁ Ἅγιος, Ὁ Ποιητής», ἐνότητα «Ὁ Ποιητής», στίχ. 479-480.

45. Ὁ *Νέος Ἐρωτόκριτος*, Ἄσμα Ζ': «Ὁ Ἀμαρτωλός, Ὁ Ἅγιος, Ὁ Ποιητής», ἐνότητα ὀ.π., στίχ. 489-490.

46. Ὁ *Νέος Ἐρωτόκριτος*, Ἄσμα Ζ': «Ὁ Ἀμαρτωλός, Ὁ Ἅγιος, Ὁ Ποιητής», ἐνότητα ὀ.π., στίχ. 541-542.

47. Ἐδῶ πρέπει νά ληφθεῖ ὑπόψη ἡ βούληση τοῦ ποιητῆ νά σταθεῖ δίπλα στούς προγόνους του Ρεθύμιους δραματοουργούς καί στόν Κορνάρο: βλ. τό «Ἐπίμετρο» τῆς τρίτης, ξαναπλασμένης ἐκδόσης τῆς μετάφρασης τοῦ θεατρικοῦ ἔργου τοῦ Pedro Calderón de la Barca, *Ἡ Ζωή εἶναι*

χίας λαϊκή γλώσσα-ποιητικός λόγος. Χάρη στην πνευματική του ώριμότητα, ή σύζευξη αυτή θά τον οδηγήσει στην ουσία του ενδιαθέτου λόγου, ή οποία ένοικεί κατά τούς Πατέρες τής Έκκλησίας στή *βαθεία καρδιά*⁴⁸, τό κατοικητήριο του θείου καί αλάθητου λόγου. Αυτό ίσως υποδηλώνει ή έξομολόγηση του Πρεβελάκη στό κείμενό του «Μιά μαρτυρία γιά τήν Γλώσσα» ότι «Κάθε λέξη πού ξγραψα, πίστεψα στην αλήθεια της»⁴⁹.

Στήν επανέκδοση τών *Ποιημάτων* του ό Πρεβελάκης είχε έξομολογηθεί ότι ή μέθη γιά τή δημοτική, πού στην αρχή τον είχε συνεπάρει μέ εκείνη τήν έκστατική «όνοματοθεσία τών αισθητών», καταστάθηκε, κατά τήν περίοδο τής ώριμότητας, βίωμα μυστικό, όπου οί λέξεις, σάν σφραγισμένα μυστικά, προσδοκούν τον άναγνώστη νά τίς άποσφραγίσει γιά νά ρίξουν τό φώς τους στην ψυχή του⁵⁰. Στόν *Νέο Έρωτόκριτο* πραγματώνεται τούτη ή τελευταία κατάκτηση του ποιητή. Η ύψηλή ποιητική έμπνευση συνδέεται άρρηκτα μέ τον φωνούμενο καί ενδιάθετο λόγο, καθρέπτη τών πνευματικών βιωμάτων καί τής καλαισθησίας του ποιητή (πού τον προφύλαξε από τίς υπερβολές). Τήν ένότητα μυστικού καί φωνούμενου λόγου διασφαλίζει ή μουσικότητα τής γλώσσας πού άπορρέει από τον λυρισμό της, μάλιστα από τή λαϊκή λαλιά πού τόσο ό Πρεβελάκης όσο καί ό Καζαντζάκης, είχαν ύμνήσει ως κύρια έκφραση τής πνευματικής ζωτικότητας του λαού⁵¹. «Τέσσερις χιλιάδες στίχοι φτάνουν μέ τό παραπάνω γιά νά κάνουν τό αυτί νά συλλάβει τή μουσική τής γλώσσας», είχε πεί ό Πρεβελάκης άναφερόμενος στην γλώσσα του *Νέου Έρωτόκριτου*⁵². Πράγματι, ή μουσική τών στίχων του υποβάλλει τον άναγνώστη:

*Ανεμοσάλεμα χαράς, από ποιά βάθη βγαίνεις;
Ό πόθος μου σέ γέννησε; Ποιά λύτρωση μου φέρνεις;*⁵³

όνειρο, μτφρ. Π. Πρεβελάκη, Έταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού καί Γενικής Παιδείας Σχολής Μωραΐτη, Αθήνα 1975, σ. 17, 19.

48. π. Ίωάννου Ρωμανίδη, *Πατερική Θεολογία*, Παρακαταθήκη, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 18-19.

49. Πρόκειται γιά ένα από τά κείμενα του βιβλίου του *Δείχτες Πορείας*, ό.π. σ. 165-177, ιδιαίτ. σ. 139.

50. Τά *Ποιήματα του Παντελή Πρεβελάκη 1933-1945*, Οί Έκδόσεις τών Φίλων, Αθήνα 1969 (περιλαμβάνει τίς ποιητικές συλλογές *Η γυμνή ποίηση*, *Η πιο γυμνή ποίηση*, *Οί ώρες σ' έλληνικό νησί*). Στόν Πρόλογο τής επανέκδοσης ό Πρεβελάκης όρισε τά ποιήματά του «ως όρόσημο ενός πάθους κι' ενός λογισμού πού έκφράζουν τον άγώνα του Outsider: του Μοναχού πού διαφυλάσσει τό ζωντανό χρόνο του, κρατώντας τή ζωή του σέ άδιάκοπη ένταση άγωνιζόμενος νά τή διαπλάσει καί νά τήν έξυψώσει».

51. Στή μελέτη μου «Η Διαφορετική "ανάβαση τής ψυχής" τών δύο Κρητικών συγγραφέων Νίκου Καζαντζάκη καί Παντελή Πρεβελάκη» (*Πεπραγμένα του διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου Ό Νίκος Καζαντζάκης καί ό Κρητικός Πολιτισμός*, Ηράκλειο-Μυρτιά 28-30/9/2007, Ψηφιακή έκδοση, Ηράκλειο 2010: άνάτυπο, σ. 2-18, ιδιαίτερα σ. 3, 5-7) επιχείρησα μιά σύντομη άναφορά στά κριτήρια τής συγγραφής τών δύο ποιημάτων, *Η Όδύσεια καί Ό Νέος Έρωτόκριτος*, καί στό διαφορετικό γλωσσικό ύφος πού τά διακρίνει.

52. Παντελή Πρεβελάκη, *Δείχτες Πορείας*, ό.π.: «Μιά μαρτυρία γιά τή γλώσσα», σ. 165-177, ιδιαίτ. σ. 177.

53. Ό *Νέος Έρωτόκριτος*, Άσμα Β': «Η Άρμονία τών Πλασμάτων (Μιλά ό Ρωτόκριτος)», ένότητα «Η Άναγνώριση», στίχ. 1-2.

*Νησί για δόξα άχόρταγο, ποιητής θά σέ μερώσει
μ' ένα τραγούδι πού μέ φώς θά σέ περιχρυσώσει.*⁵⁴

*Κρήτη! Καράβι σου 'χτισα κι' άρπαξα τό τιμόνι,
καί στή φουρτούνα τό 'βγαλα -νά δούμε άν τή σηκώνει!*⁵⁵

Η ήχητική τών λέξεων, ό τόνος καί ό ρυθμός άπαντώνται καί στά πεζά έργα του, καί περισσότερο στους θεατρικούς διαλόγους του⁵⁶. Ο λυρισμός όμως του *Νέου Έρωτόκριτου* έκφράζει, περισσότερο από τά προηγούμενα ποιητικά, πεζά ή δραματικά έργα, τό θάμβος του ποιητή από τόν πλούτο τής λαϊκής γλώσσας! Ο ποιητής άγκαλιάζει μέ τό φώς πού αναβρύζει από τό βλέμμα του, δηλαδή τήν ψυχή του, όλα τά όρατά τής Κτίσης πού τόν εισάγουν στή μυστική έννοια τών πραγμάτων, καί τό αντίστροφο: τό όνομα ενός πράγματος του φανερώνει τήν ούσία του.

Η άρετή τούτη τής τέχνης του πιστεύω ότι έχει τίς ρίζες της στήν ποίηση του Σολωμού καί του Σικελιανού. Καθώς ό μύστης του Σικελιανός, ό Πρεβελάκης είχε έκλάβει τή γλώσσα ως όργανο όχι μόνο τών αισθητών, αλλά καί τών υπεραισθητών όχι μόνο τής αισθαντικότητας αλλά καί τής άποκάλυψης του υπερουσιου λόγου. Καί ό θαυμαστός πλούτος τών λέξεων τής δημοτικής πού σύναξε από τόν γενέθλιο τόπο καί όλη τήν Ελλάδα καί καλλιέργησε, τόν κατέστησε ικανό νά «κυριεύσει τή γλώσσα», κατά τό παράγγελμα του Σολωμού⁵⁷. «Η γλώσσα είναι πατρίδα», όμολογούσε ήδη από τόν καιρό πού άνέσταινε τό παλιό Ρέθεμνο στό *Χρονικό μιás Πολιτείας* (1938)⁵⁸. Καί ή γλώσσα του *Νέου Έρωτόκριτου* δείχνει ότι έμεινε πιστός στό φυσικό τής λαϊκής λαλιάς, γιατί συναισθανόταν βαθιά τή συνάφεια της μέ τό πνεύμα του τόπου⁵⁹.

Αυτό τό συναισθημα πού μεταρσιώνει τόν ποιητή μας, καθώς μυσταγωγείται από τήν αισθητή καί μουσική ύπαρξη τών πραγμάτων στή μυστική τους έννοια, πού τόν όδηγεί στήν έννοια του θείου, τής αιωνιότητας, του άπόλυτα Ωραίου καί Άληθινού -προνόμιο τής έντελέχειας τών ποιητών⁶⁰-, δέν έχει μελετηθεί από τή σύγχρονη κριτική. Σέ ένα αυτοσχόλιο όμως για τή Γλώσσα καί

54. Ο *Νέος Έρωτόκριτος*, Άσμα Η': «Η Νεκρή Πολιτεία καί ό Γυρισμός», ένότητα «Ο Γυρισμός», στίχ. 409-410.

55. Ο *Νέος Έρωτόκριτος*, Άσμα Η': «Η Νεκρή Πολιτεία καί ό Γυρισμός», ένότητα «Ο Γυρισμός», στίχ. 413-414.

56. Βλ. *Τό Μεταφραστικό έργο του Παντελή Πρεβελάκη. Φιλολογική καί Ιστορική Προσέγγιση. Πεπραγμένα διεθνούς διημερίδας άφιερωμένης στά έκατόχρονα από τήν γέννηση του συγγραφέα (1909-2009)*, Έπιμέλεια Κειμένων-Εισαγωγή-Κατάλογος Χρύσας Δαμιανάκη, Οί Έκδόσεις τών Φίλων, Άθήνα 2014, σ. 28.

57. Παντελή Πρεβελάκη, *Δείχτες Πορείας*, ό.π., σ. 169.

58. Παντελή Πρεβελάκη, *Δείχτες Πορείας*, ό.π., σ. 170.

59. Παντελή Πρεβελάκη, *Δείχτες Πορείας*, ό.π., σ. 60-61, 171-172. Έδώ ό συγγραφέας παραθέτει ένα πολύ ένδιαφέρον απόσπασμα μιás όμιλίας του Thomas Mann για τό περιβάλλον ενός τόπου πού είναι ή γλώσσα του, οι ήχοι τής φωνής ανθρώπων καί φύσης, ό τονισμός, ή διάλεκτος, μέ δυό λόγια, ή μουσική του γενέθλιου τόπου. Η όμιλία αυτή πού άφορούσε τή Λυβέκη (Lubeck), γενέθλια πόλη του Mann, τυπώθηκε από τόν εκδότη Otto Quitzow (Lubeck, 1926).

60. Ο Πρεβελάκης παρατηρεί ότι ό Πλάτων στον *Κρατύλο* του μας συμβουλεύει νά άπευθυνόμαστε στους ποιητές όταν πρόκειται για τή γλώσσα: *Δείχτες Πορείας*, ό.π., σ. 173.

τή «Μυστική ἔννοια τῶν ὀνομάτων», ὁ Πρεβελάκης παραθέτει ἕνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ μυθιστόρημά του *Ὁ Ἄρτος τῶν Ἀγγέλων* (1966), προκειμένου νὰ ἐξηγήσει τὸ συναίσθημα ἐκεῖνο πού τὸν ὀδηγεῖ ἀπὸ τὴν ὀνοματοθεσία τῶν αἰσθητῶν στὴ μυστικὴ νόηση τῶν ὑπεραισθητῶν:

«Μιά ἄξαφνη ἀγάπη, ἀγάπη χωρὶς ἀντικείμενο, ἐξόν ἂν ἀντικείμενο ἦταν ἡ ἴδια ἡ ἀγάπη, μεταρσίωνα τὸ εἶναι μου. Ἔσπρωξα τὴν ξύλινη καγκελόπορτα [τοῦ κήπου] καὶ τὴν ξανάκλεισα πίσω μου. ὦ Μυστικὲ Κῆπε! Τὰ μάτια μου σουρθηθῆκαν ἀπάνω του μὲ ἀνείπωτη εὐδαιμονία, σὰ νὰ εἶχα μπροστά μου ἕνα ἀρχέτυπο ἀπὸ οὐράνιο κόσμος [...]. Τὸ μυστήριο πού μὲ εἶχε συνεπάρει εἶχε γκρεμίσει τὰ σταλίκια τοῦ λογικοῦ καὶ μ' εἶχε μπάσει στὴν καρδιά τῆς πραγματικότητας, ἐκεῖ πού ὁ χρόνος δὲ βολεῖ νὰ εἰσχωρήσει»⁶¹.

Ἄν ἐμβαθύνουμε ἐδῶ στὴ φράση «ἄξαφνη ἀγάπη», σέ συσχετισμὸ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ κάλλους («Μυστικὸς κήπος»), πού ἀνάγεται στὸ θεῖο, τότε θὰ διαισθανθοῦμε ὅτι συντελεῖται ἡ μετάθεση τοῦ νοῦ τοῦ συγγραφέα ἀπὸ τὸ φθαρτὸ, στὸ ἄφθαρτο καὶ αἰώνιο («ἐκεῖ πού ὁ χρόνος δὲ βολεῖ νὰ εἰσχωρήσει»). Πρόκειται γιὰ τὴν κατάσταση ἐκείνη πού κατακλύζει τὴν ψυχὴ κατὰ τὴ θεωρία τοῦ ἀπόλυτου Ὡραίου, δηλαδή τοῦ θεοῦ⁶². Σύμφωνα μὲ τὴν ὄντολογικὴ λογικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη, ἡ ἔννοια «αἴφνης» (ἀπὸ τὸ «αἴψα» πού σημαίνει ἀμέσως) φανερώνει τὴν αἰφνιδιαστικὴ διάνοιξη στὸ ἀπεριόριστο. Στὸν Πλάτωνα ὑπάρχει ἡ γνῶση πού ἀποκτάται μὲ τὴν ἔμπνευση, πού ἔρχεται «ἐξ αἴφνης», σὰν φλόγα πού ξεπηδάει ἀπὸ τὴν ἔντονη ἐνασχόληση τοῦ νοῦ μὲ τὸ ἀντικείμενο τῆς σκέψης (αἰσθητὸ ἢ νοητὸ)⁶³. Ἐδῶ φαίνεται νὰ ἔχουμε μιὰ ἀσύνηδη ἐπίδραση τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, ὡστόσο εἶναι γνωστὴ ἡ ἐπιρροή πού ἄσκησε στὸ ἔργο τοῦ Πρεβελάκη, εἰδικὰ στὸν *Νέο Ἐρωτόκριτο*, ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ γραμματεία, καθὼς ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς ὁμολογοῦσε⁶⁴.

Καὶ στὸν *Ἄρτο τῶν Ἀγγέλων*, ὅπως καὶ στὸ ἔβδομο ἄσμα τοῦ *Νέου Ἐρωτόκριτου*, στὴν ἐνόητα «Τὸ Ξαφνικὸ», ὁ συγγραφέας μας ἀναζητᾷ μιὰ ὑπέρβαση, μιὰ συνειδητὴ ἐμπειρία τῆς μέθεξης στὸ ἄρρητο. Ἀλλὰ ἐνῶ στὸ πεζὸ λαχταρᾷ νὰ εἰσχωρήσει στὴν οὐσία τῶν ἄψυχων καλώντας τα μὲ τὸ ὄνομά τους, στὸ ποίημα, ὅπως θὰ φανεῖ, ἀποκαλύπτει τὴν ἔξαρσή του γιὰ τὸ θεῖο φῶς πού αἰσθάνεται νὰ

61. *Δεῖχτες Πορείας*, ὀ.π., σ. 173-174 (ἡ πλάγια γραφὴ τῶν λέξεων «ἄξαφνη ἀγάπη» εἶναι δική μου).

62. Βλ. τὸν Πρόλογο στὸ Πλάτωνος *Συμπόσιον*, Πρόλογος-Μετάφραση Ἰωάννης Συκουτρῆς, Κάκτος, Ἀθήνα 2005.

63. Πλάτωνος: *7η Ἐπιστολὴ* 341 c-d. *Συμπόσιον* 210e (τελευταῖο σκαλί ἀνόδου τῆς σκάλας ἀπὸ τὴν Διοτίμα).

64. Τὸ ἀποδεικνύουν οἱ ἐπιστολὲς μὲ τίς ὁποῖες ἀπαντοῦσε στὶς ἀπόψεις τῆς φιλολόγου Ἄρτεμης Μερτάνη-Λίζα γιὰ τὸν *Νέο Ἐρωτόκριτο*. Σέ αὐτές βασίστηκε ἀργότερα ἡ καθηγήτρια Ἀλεξάνδρα Λότσαρη-Γρούμπου, γιὰ νὰ συντάξει τὴ μελέτη τῆς *Τὸ φιλοσοφικὸ ὑπόβαθρο στὸν «Νέο Ἐρωτόκριτο» τοῦ Παντελῆ Πρεβελάκη* ('Κλειῶ' Ἑταιρεία Φιλοσοφικῶν Μελετῶν, Τυπογρ. Π. Κούλης, Πάτρα 2000). Θέλω νὰ εὐχαριστήσω ἐδῶ τὴν κυρία Μερτάνη-Λίζα γιὰ τὴν ἐπικοινωνία σχετικὰ μὲ τὸ θέμα. Θυμίζουμε ὅτι ὁ Πρεβελάκης μετέφρασε ἔργα τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμματείας μ' ἕνα πληθωρικὸ ἰδίωμα πού εἶχε ἀφομοιώσει τόσο λέξεις τῆς δημοτικῆς ὅσο καὶ ἰδιωματικὲς τῆς κρητικῆς διαλέκτου: βλ. *Τὸ Μεταφραστικὸ ἔργο τοῦ Παντελῆ Πρεβελάκη. Φιλολογικὴ καὶ Ἱστορικὴ Προσέγγιση*, ὀ.π., σ. 37, 48.

ρίχνει στην ψυχή του βίωμα μυστικό και πνευματικό. Ὁ ἥρωάς του Ρωτόκριτος, σάν ἀπό θαύμα, ἐλευθερώνεται ξαφνικά ἀπό τή φυλακή μαζί μέ τούς συντρόφους του, ἀνακαλώντας στόν νοῦ τόν Ἀρχάγγελο πού κατέρχεται τή νύκτα, μέσα σέ ἐκτυφλωτική λάμψη θείου φωτός, γιά νά ἐλευθερώσει τόν ἀπόστολο Πέτρο ἀπό τή φυλακή (Πρξ 12, 6-10), καθώς ἀργότερα τόν Παῦλο καί τόν Σίλα (Πρξ 16, 20-26).

*Οἱ πόρτες ξάφνου πέσανε μέ βρόντο νά διαβοῦμε,
κ' οἱ φίλοι δειξάν ὄμορφοι γιατί θά χωριστοῦμε.⁶⁵*

Ἐδῶ τό βίωμα τῆς ἴδιας τῆς γλώσσας γίνεται βαθύτερο καί μυστικότερο, ὅπως προαναφέραμε, ἀποκαλύπτοντας τήν πνευματική ώριμότητα τοῦ ποιητή, ἐραστή ὄχι μόνο τῆς ἐπίγειας ἐλευθερίας, ἀλλά καί τῆς ἠθικῆς τελείωσης. Ὁ δρόμος πού ἀνοίγεται στόν Ρωτόκριτο, μετά τήν ἀπελευθέρωσή του ἀπό τή φυλακή (ἀλληγορία τοῦ ἐγκλωβισμοῦ στά πάθη καί στόν φθαρτό κόσμο), εἶναι ἡ ὁδός τῆς Σωτηρίας, ἡ λύτρωση ἀπό τή φθορά, καθώς δείχνει τό ἐπόμενο ἄσμα «Ἡ Νεκρή Πολιτεία κι ὁ Γυρισμός», κυρίως ὁμως τό τελευταῖο ἄσμα «Τοῦ Πεσόντος Ἀδάμ ἢ Ἀνάκλησις».

Στά δύο αὐτά ἄσματα, καθώς καί στό ἀμέσως προηγούμενο, «Ὁ Ἀμαρτωλός, ὁ Ἅγιος, ὁ Ποιητής», φαίνεται νά συντελεῖται ἡ μετάβαση ἀπό τήν ἀναγωγική ἔννοια τοῦ ποιήματος, ἐκείνη πού ὑψώνεται ἀπό τήν κυριολεξία στή μυστική ἔννοια, στήν ἀλληγορική καί ἠθική ἔννοια τοῦ ποιήματος, πού ἀκροθίξαμε σέ τοῦτο τό πενιχρό πόνημα.

[Ὁμιλία πού ἐκφωνήθηκε στήν ἐπιστημονική ἡμερίδα «Π. Πρεβελάκης, Ν. Καζαντζάκης: Γλώσσα, Μετάφραση, Ἱστορία», πού ὀργάνωσε (κατόπιν δικῆς μας πρότασης) τό Κέντρο Ἑλληνικῆς Γλώσσας μέ τή συνεργασία τῆς Παγκρήτιας Ἀδελφότητας Μακεδονίας καί τοῦ Μουσείου Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ, στή Θεσσαλονίκη, στίς 30 Νοεμβρίου 2017. Ἐπετειακή ἀφορμή ἦταν ἡ συμπλήρωση 30 χρόνων ἀπό τόν θάνατο τοῦ Πρεβελάκη τό 2016, 60 χρόνων ἀπό τόν θάνατο τοῦ Καζαντζάκη τό 2017 καί 90 χρόνων ἀπό τήν πρώτη συνάντηση τῶν δύο μεγάλων Κρητικῶν στήν Ἀθήνα τό 1927, πού στάθηκε καθοριστική γιά τή συγγραφική πορεία καί πνευματική εξέλιξη καί τῶν δύο κορυφαίων δημιουργῶν. Στόχος ἦταν ἡ ἐστίαση στή γλώσσα τοῦ ἔργου τῶν δύο Κρητικῶν συγγραφέων μέσα ἀπό διαφορετικές ἀλλά ἀλληλοσυμπληρούμενες προσεγγίσεις: λεξικογραφική, ἱστορική, συγκριτολογική, κριτική, καί μεταφραστική. Ὅπως ἀνέφερε τό ΚΕΓ στό Δελτίο Τύπου, «μέ τή συστέγαση τῶν Π. Πρεβελάκη καί Ν. Καζαντζάκη στήν Ἡμερίδα, ἐπιδιώκουμε νά ἀναδείξουμε ὄχι μόνον τή φιλική καί συναδελφική σχέση τῶν δύο ἀνδρῶν, ἀλλά προπάντων τή μεταξύ τους συνομιλία στό λογοτεχνικό τους ἔργο», ζήτημα, πιστεύω, πού θά πρέπει νά ἀπασχολήσει στό ἐξῆς καί τό Ἴδρυμα καί Μουσεῖο «Ν. Καζαντζάκης» στήν Κρήτη.]

65. *Νέος Ἐρωτόκριτος*, ἄσμα Ζ': «Ὁ Ἀμαρτωλός, Ὁ Ἅγιος, Ὁ Ποιητής», ἐνότητα «Τό Ἐαφνικό», στίχ. 349-350.